

Ann Terry i Fiona Gilmore Eaves

***Tragom povijesnih dokumenata: Stoljeće arheologije u Poreču (1847-1947)***

Sažeci

***Predgovor***

Terry i Eaves prvi puta su se srele u Poreču 1981. godine za pripreme svojih doktorskih teza. Terry je pisala o katedralnom kompleksu iz 6. stoljeća, a Eaves o ranijim crkvenim građevinama na području današnje katedrale. Obje su zaključile da ranokršćanski spomenici *Parentiuma*, unatoč očitom obilju arheoloških i epigrafskih dokaza, nisu sasvim objašnjeni. Stoljeće i pol političkih previranja isprepletenih s nizom nepovezanih i slabo dokumentiranih iskapanja u isto je vrijeme uništilo puno primarnih arheoloških dokaza i ponudilo utješno ali netočno stajalište da su kronologija kompleksa i njegov značaj dobro utvrđeni. U stoljeću koje promatramo katedralni sklop je prošao kroz dvije promjene vlasti (austrijska do 1918. i talijanska do 1945/47) i šest etapa iskapanja.

Tijekom posljednjeg desetljeća Terry i Eaves oslanjale su se na suvremenu arheološku dokumentaciju o katedrali ne bi li bolje shvatile njenu daleku prošlost. Budući da su ostaci na arheološkom području sjeverno od Eufrazijeve bazilike bitno reducirani, primarni dokazi postale su *de facto* publicirane studije i neobjavljena dokumentacija o iskapanju, koje bi inače služile kao sekundarni dokazi. Autorice su pronašle i proučile neobjavljenu dokumentaciju iz oba perioda u arhivima i zbirkama u nizu zemalja (vidi *Dodatak*).

Iskustvo koje su autorice stekle tražeći dokumentaciju razdijeljenu u povijesnim promjenama političkih granica, uključujući i posljednji rat koji se ticao i Eufrazijane, uvjerilo ih je da je ponovno pronalaženje i procjena nedavne prošlosti neophodan korak prema razumijevanju katedralnog sklopa kakav je bio nekada i kakav je danas.

***I. Uvod***

Ova knjiga nudi rekonstrukciju i kritičku analizu prvog stoljeća arheologije na području katedralnog sklopa u Poreču, koje uključuje razdoblja austrijske i talijanske vlasti. Počinje s prvim, slučajnim otkrićima biskupa Pateanija (1847.), a završava krajem 2. svjetskog rata (1945/7.).

Iskapanja i istraživanja nakon 1847. godine rezultirala su opće prihvaćenom tezom da je nekoliko crkvenih struktura prethodilo čuvenom kompleksu Eufrazijane iz 6. stoljeća. Premda se autorice nisu slagale oko detalja, načelnim konsenzusom sastavljena je sljedeća kronologija: (1) rimska kuća, kasnije adaptirana u (2) *domus ecclesiae*, koji je kasnije zamijenila (3) prva bazilika (4. stoljeće), iza koje je slijedio (4) kompleks Predeufrazijane (5. stoljeće). Posljednja faza ranokršćanskog razdoblja

rezultirala je grandioznim kompleksom Eufrazijane, koji i danas stoji. Različite faze crkvene gradnje povezivala je upotreba materijalnih ostataka iz ranijih struktura u svakoj novoj gradnji. Vidljivi ostaci najranije crkvene građevine (zidovi i mozaikalni podovi) mogu se pronaći na području sjeverno od Eufrazijeve bazilike. Stoga su strukture na tom prostoru fizička poveznica ove studije.

### ***Kontekst***

Proučavanju porečke katedrale i katedrali samoj štetile su ljudske i prirodne katastrofe. Promjene političke vlasti uzrokovale su nepostojanost ciljeva, metoda i dokumentiranje različitih etapa iskapanja i konzerviranja. Projekti iz vremena austrijske i talijanske vlasti ostali su nepovezani, a mnogo je podataka uništeno za Prvog i Drugog svjetskog rata. Ipak, najveći fizički gubitak prouzročilo je plavljanje sjevernog područja kompleksa. Smješten blizu mora na vaplenačkim stijenama, ovaj prostor konstantno trpi štetu od poplava. Poplave, nestabilan teren i stalna iskapanja iza kojih su zidovi i pločnici ostajali sve izloženiji, bili su zajedno pogubni za taj prostor. Niz restauratorskih projekata umanjio je arheološku vrijednost ostataka. Mnogi su zidovi ponovno podignuti, a mnogi dijelovi podnih mozaika restaurirani, stavljeni na nove podloge, potom podignuti i zamijenjeni kopijama. Veći dio tkiva sjeverno od Eufrazijeve bazilike, koje bi trebalo potjecati iz razdoblja od 2. do 5. stoljeća, danas se datira u razdoblje između 1920. do 1960. godine.

### ***Konvencija***

Ovaj dio knjige daje pregled nastanka intelektualnog okruženja u kojem je vođena rasprava o ranim crkvenim građevinama Parentiuma. Fizički nalazi iskapanja ranih građevina bili su smješteni u kontekst dvaju natpisa pronađenih na tom prostoru. Za čuveni "Mavrusov natpis" vjeruje se da potječe sa sarkofaga sv. Maura, a on je važan i za to područje i radi potpunog razumijevanja ranog kršćanstva u Istri. To je bilo jedno od prvih Pateanijevih otkrića 1846-47. godine. Natpis je pronašao umetnut u podu ispred katedre u apsidi Bazilike. Govori o Maurovoj službi, identificira ga biskupom i konfesorom, ukazuje na mjesto gdje je službovao i gdje su kasnije štovane njegove relikvije. Drugi natpis, tzv. "Natpis o mučeniku" upućuje na to da su mučenikovi ostaci preneseni unutar zidina Parentiuma.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća arheolozi su se previše oslonili na sugestivne natpise u rekonstruiranju faza gradnje, a povjesničari su, sukladno tome, previše vjerovali nedosljednim arheološkim dokazima. Jezik kojim je napisan Maurov natpis poetičan je, otvoren različitim interpretacijama, dok natpis o mučeniku nije čitav. Ipak, pomoću ovih natpisa interpretirani su fragmentalni fizički nalazi sa arheološkog područja sjeverno od bazilike.

Stav koji je zauzet do sredine 20. stoljeća predstavlja mitsku priču koja se temelji na tek nekoliko činjenica, a sažeto glasi: U 2. stoljeću tajna kršćanska zajednica sastajala se na molitvi u kući prvog biskupa Maura. Ta je kuća adaptirana u *domus ecclesiae* tako što su, primjerice dva prikaza ribe umetnuta u mozaikalni pod triklinija. Kasnije je Mauro mučen u toj istoj zgradi i postao je štovani svetac u čiju su počast građene crkve u svim kasnijim fazama. Tijelo sv. Maura koje je najprije pokopano *extra muros* na ranokršćanskom groblju, preneseno je u prvu baziliku. Maurov natpis i prikaz ribe na M37 sačuvani su u prvoj bazilici.

Ali ovakvo gledanje na kronologiju gradnje i povezivanje s Maurovim životom ne može izdržati posebno propitivanje. Podjedanko nedostatan materijal i epigrafski dokazi zajedno su uobličili sliku koja je nadmašila zbroj pojedinačnih detelja.

Zato autorice vjeruju da se arheološki dokazi moraju procijeniti odvojeno, na temelju njihovih odlika i neovisno o natpisima. Započele su proces njihovog odvajanja raspravljajući o nekim značajnim pitanjima koja su se nametala prilikom usklađivanja epigrafskih i materijalnih dokaza: vrijeme nastanka natpisa, je li Mauro bio mučenik, odnos između struktura na koje ukazuje natpis i faza zgrada sjeverno od arheološke zone.

Osnovni zaključak ovog odjeljka jest da “Maurov natpis”, kao poetična priča stvarnog događaja, ne može diktirati kronologiju. Premda postoji jaka i dobro utemeljena regionalna tradicija Mavra mučenika, natpis ipak ne potvrđuje da je Mavar bio mučenik, niti da je najranija kršćanska zgrada na mjestu katedrale bila iz Predkonstantinova razdoblja. Natpisi koje tek načelno možemo datirati u 4. ili 5. stoljeće ne nude jednostavno rješenje zagonetke i ne osiguravaju siguran kronološki kontekst arheološkim ostacima.

### **Obuhvat**

Topografski fokus ove knjige je područje sjeverno od Eufrazijeve bazilike, ali pokrivena su iskapanja na čitavom katedralnom kompleksu. Kronološka odrednice 1847-1947. odraz su praktične odluke, budući da je arheologija u razdoblju Jugoslavije (1945-1991.) bila opsežna i problematična, te zahtijeva posebnu studiju. Osnovni fokus knjige je arheologija, ali u nekim slučajevima uključen je konzervatorski materijal, budući da su se ove dvije struke međusobno nadovezivale. Dio knjige koji obrađuje vrijeme Austrije usredotočen je isključivo na arheologiju iz dva razloga. Prvo, otkrivanje tisuća dokumenata o austrijskim konzervatorskim zahvatima zahtijeva drugačiji pristup temi. Drugo, arheologija je u to vrijeme bila potpuno odvojena od konzervatorstva. U razdoblju talijanske vlasti događalo se potpuno suprotno. Iskapanja su bila potpuno u službi obnove, a u oba slučaja sačuvano je relativno malo dokumenata. O talijanskim iskapanjima raspravljamo načelno, prikazujući

konzervatorske aktivnosti. Odlučujući o tome što uključiti u knjigu autorice je vodila spoznaja o potrebi da se sačini koherentan i koristan zapis.

Prvi dio knjige govori o problemima konteksta. Drugi dio, pod nazivom "*Iskapanja*" rekonstruira i vrednuje svako iskapanje posebno. Prvo i drugo poglavlje donosi podatke o iskapačima i o sjevernoj arheološkoj zoni prije početka iskapanja. Kronološki pregled iskapanja proteže se od trećeg do sedmog poglavlja. O svakom iskapanju donosimo: izvor informacija, okolnosti i proces iskapanja, te otkrivene nalaze. Kad god je moguće i važno kompariramo nalaze s onim što se danas zna o tom prostoru. Treći dio, "*Zaključak*" sagledava kako je koje iskapanje interpretirano, posebno obzirom na razvoj kronologije građenja i odnosa prema natpisima. Dodatak, "*Podaci o dokumentaciji*" opisuje proces pronalaženja neobjavljene dokumentacije o arheologiji i obnovi katedrale, kako bi se razjasnilo što jest, a što nije pronađeno.

Konačne naznake odnose se na nazivlje korišteno u ovoj knjizi. Oni koji su se pokušali probiti kroz literaturu o porečkoj katedrali znaju da je nazivlje posebno težak problem. Prvenstveno zbog različitih jezika kojima je pisana, ali i stoga što je svaki autor uvodio nove termine za vlastitu kronološku slagalicu faza gradnje, a neki su čak mijenjali vlastite termine od jedne do druge objave. U ovoj smo knjizi ustanovile jedinstven sustav nazivlja, pomoću kojega se mogu usporediti termini u ostalim publikacijama. Posebno je važno to što smo promijenile oznake zidova i struktura. Svi zidovi koji se protežu u pravcu sjever-jug dobili su rimske brojeve, a one koji se protežu u smjeru istok-zapad označile smo arapskim brojevima (sl. 9). Da bismo bile dosljedne dale smo precrtati ranije nacрте i označili ih novim oznakama.

## ***II. Iskopavnja***

### ***1. Iskapači***

Iskapači na području sjeverne arheološke zone bili su različitih nacionalnosti, struka i interesa. Prva tri iskapanja, sva u vrijeme austrijske vlasti, bili su privatni projekti. Biskup Antonio Pateani je, u procesu renoviranja katedrale, došao do slučajnih ali iznimno značajnih otkrića (mozaik s ribom u M37 i Maurov natpis, 1846-47). Monsinor Paolo Deperis, arheolog samouk, vodio je prvo veliko iskapanje (1888-89), nakon što je tijekom gradnje biskupske kapele pronašao ostatke starih mozaika. Gabriel Millet profesor na pariškoj Sorboni kopao je zajedno s Porečanom dr. Antonijem Pogatschnigom 1901. godine. Sljedeća dvojica iskapača bili su austrijski državni službenici. Dr. Dagobert Fray povjesničar arhitekture proveo je ograničeno iskapanje u službi svoga istraživanja biskupske palače (1913). Njegovo iskapanje dovršio je *Domkapitular* Joseph Wiesinger arheolog amater. Godine 1915. konzervator dr. Anton Gnirs ponovno je kopao na istom području na kojem su prije njega kopali Fray i Wiesinger. Za talijanske vladavine (1918-45) iskapalo se kontinuirano, ali

potpuno u službi konzervacije, posebno u projektu stavljanja mozaikalnih podova sjeverno od bazilike na novu podlogu.

## **2. Arheološka zona**

Arheološka zona sjeverno od bazilike dramatično je promijenjena kroz stoljeća. Ovaj odlomak daje pregled sačuvanih ranih nacrti i informacije kojima je cilj rekonstruirati izgled arheološke zone prije iskapanja. Posljednja zgrada sagrađena u arheološkoj zoni bila je sjeverna bazilika iz predeufrazijeva razdoblja, koja je još stajala u vrijeme Eufrazija. Barem od kasnog srednjeg vijeka negdje do sredine 19. stoljeća arheološka zona bila je groblje. Do dolaska Deperisa postala je vrt.

Najstariji sačuvani crteži korišteni su za rekonstruiranje izgleda arheološke zone: Errardov tlocrt iz 1878-79 (sl. 22); najraniji vertikalni presjek nacrtan za Deperisa (sl. 23-24); Gnirsov vertikalni presjek (sl. 25); niz nacrti iz 1950-ih, nastalih u vrijeme Jugoslavije (sl. 26); nacrt dr. Ante Šonje iz 1969. (sl. 27). Ove je crteže teško koristiti, premda su naznačene visine. Mjereno je s različitih kota (promjenljiva razina mora ili mozaikalni pod koji je do izrade nacrti dva puta popravljan). Osim toga, nacrti se ne poklapaju. Stoga je nemoguće točno rekonstruirati izvorni izgled arheološke zone. Ali može se reći da je teren bio blago valovita profila koji je odstupao 3,6 do 5 metara iznad morske razine.

## **3. Protoarheologija biskupa Peteanija (1846-47.)**

Iskapanje biskupa Peteanija potaknuo je slučajni nalaz za obnove katedrale. Prvi Peteanijevi nalazi vezani su za gradnju kapele sv. Mavra, koju je dodao sjevernom brodu, i za promjene nastale u apsidi. Vjerojatno su ti nalazi bili povod hotimičnom iskapanju sjeverno od bazilike i u sjevernom brodu bazilike. Izvor informacija o ovim iskapanjima su komentari koje su objavili Deperis i Amoroso. Obojica su se pouzdali u pripovijedanje očevica pripremljeno za Pietra Kandlera koje je u međuvremenu izgubljeno. Konačno, kratki opisi iskapanja s nekim detaljima nalazi se u neobjavljenom rukopisu kanonika Nazaria Webera (*Notizie Patrie*, 1846.), koji su autorice pronašle u arhivu Millet Collection u Sorboni. Millet je iskapao u arheološkoj zoni 1901. godine.

Najznačajniji Peteanijevi nalazi su, naravno, natpis s imenom biskupa Maura i prikazom ribe (M37). Točno mjesto nalaska maurova natpisa može se odrediti prema drugom neobjavljenom rukopisu sačuvanom među Milletovim radovima. Ovaj rukopis napisao je Paolo Deperis kao izvještaj austrijskim valstima, a govori o različitim učinjenim promjenama koje se odnose na položaj oltara u glavnoj apsidi Eufrazijane. Posljednju zabilježenu promjenu učinio je Peteani, a njome je oltar

zarotiran tako da je svećnik okrenut kongregaciji. Fragment s Mavrovim natpsom pronađen je istočno od ravnine stražnjih baza stupova ciborija, točno u podnožju katedre.

Jednako su čuvene ribe prikazane na mozaiku u podnom polju M37. Ribe koje danas vidimo na izvornom mjestu u arheološkoj zoni kopije su, ne original (sl. 29). Originalni dio poda do nedavno je čuvan u Bogorodičinoj kapeli (sl.18). Na mozaičnom polju s ribama nalaze se i četiri okrugle rupe (sl. 11) koje upućuju na to da je na tom mjestu bio oltar ili katedra.

Možda su Peteanijevi nalazi bili slučajni, ali autorice su uvjerene da je nakon njih poduzeto namjerno iskapanje u bazilici i sjeverno od nje. Pronađen je mozaikalni pod s natpisima u arheološkoj zoni (sl. 33 A-B), nedaleko mjesta označenog kao M14 ili M14 na sl 32. Bilješke iz 1869. govore o “iskapanju” u biskupskom vrtu. Dokument iz 1881. upozorava na tri sloja mozaikalnog poda unutar i izvan bazilike. To je gotovo desetljeće prije Deperisova iskapanja, kojemu se pripisuje otkrivanje prvog poda (osim M37) u arheološkoj zoni. Prema tome, izgleda da je Peteani zdušno tragao za starinama.

#### ***4. Iskapanja Monsinjora Paola Deperisa (1888-89)***

Mons. Paolo Deperis (1831-96) rođen u Rovinju, nedaleko Poreča, došao je u Poreč nakon što se već bavio starinama u svojoj dotadašnjoj župi Bale. Počeo je s iskapanjem u Erufrazijani za gradnje nove biskupske kapele 1885. godine (demontirana 1994.), a nakon što je otkriven dio starog mozaikalnog poda, zid i prag. Deperis je vodio opsežna iskapanja na mnogim mjestima katedralnog kompleksa, stalno mu mijenjajući izgled i interpretaciju. Njegovo istraživanje arheološke zone i bazilike (uključujući kapelu sv. Maura) bilo je iznimno detaljno, dok je posao u narteksu, krstionici i presvođenoj dvorani bio površnji.

Izvori o ovom poslu su: njegov dnevnik, objavljen posthumno; Amorosov članak iz 1890. godine; Marucchijev članak iz 1896. godine; bilješke u *MZK*; Milletov neobjavljen nacrt (sl.32); izbor iz austrijske dokumentacije. Deperisov je doprinos iznimno značajan, a njegove interpretacije dojmljive, ali njegovo iskapanje obilježeno je nedostatkom profesionalnog znanja, nedovoljnim novcem manjkavim dokumentiranjem. Uklonio je velike površine tla (100 četvornih metara na južnom rubu arheološke zone), uništio zidove i grobove i često je ponovno zatrpavao ono što je iskopao.

Budući da nije bio namijenjen za objavu, Deperisov dnevnik je bio narativan, a nalaze je često samo okvirno odredio (često ih stavljao u odnos s odrednicama kojih više nema), bilo je teško slijediti njegov tekst. Autorice donose preliminarnu topografsku rekonstrukciju njegova iskapanja,

identificirajući nalaze, dodajući analitički komentar i, kad je moguće, raspravljaju o ranijem i tadašnjem stanju zidova, mozaika i struktura. Na sl. 34, 37-39 uokvirene brojke označuju mjesta na kojima je Deperis kopao.

*Sjeverna arheološka zona:* Iskapanje u krugu broj 4 otkrilo je masivni komad vapnenca, prag Predeufrazijane. Polovica praga bila je ugrađena u sjeverni zid bazilike a druga polovica u kapelu sv. Maura. Do danas je ostao zazidan u sjeverni zid bazilike (sl. 43). Naknadno uklanjanje žbuke sa sjevernog zida bazilike otkrilo je vrata kojima je ranije koristio prag (sl. 17, 45). Lako je vjerojatno da su ovaj prag i stubište kojem je koristio bili pronađeni za Peteanijevih iskapnja.

Deperis je zabilježio da je prag bio okružen mozaicima, koje su autorice identificirale kao M59, jedan od rijetkih mozaika Predeufrazijane koji su preživjeli izvan prostora bazilike. Područje M59 nije uključeno u Piazzov nacrt iz 1939. godine, pa tako niti u literaturu. Ostaci M59 se još mogu vidjeti na vrhu praga (sl. 44).

Deperis je potom kopao u području oznaka 5-7, pronašao je M30, M35-37 i pripadajuće zidove. Prepoznao je da ovi podovi pripadaju istom podu na kojemu je prikaz ribe (u to vrijeme unutar kapele sv. Maura), shvatio je da je otkrio pravokutnu strukturu koju čine zidovi 5, V, III i 1. Kada je u M36 pronašao i očit kršćanski natpis, znao je da se radi o crkvi. U tom dijelu Deperis identificira rubove M30 i M36-37, a opisuje ih jednako, kao “posute zvijezdama”. Međutim, premda slični, rubovi poda nisu identični. Deperis je zabilježio da je uklonio onoliko zemlje koliko je bilo potrebno bi vidio plod. Righettijev izvještaj iz 1899. godine to potvrđuje – nije iskopao ništa na prostoru od stotinjak četvornih metara između kapele sv. Maura i stare cisterne.

Oznake 8-10 odnose se na Deperisovo površno haraćenje sjeverno od zida V s nejasnim nalazima. U području oznake 8 izašao je mali dio M38b na sjeveru, nastavak zida koji je vjerojatno bio zid IV. Jugoistočno u području oznake 9 pronašao je dio M36 kojei je uništen iskapanjem groba. Teško je utvrditi točan položaj njegova nastavka sjeverno od zida V. Nalaze je opisao općenito kao “mozaik u boji od malih kockica” i “čvrsti zidovi... u različitim smjerovima”. Imao je dvije mogućnosti u području oznake 10A (gdje je mogao je pronaći M39) ili 10B.

Deperis je prvu etapu u sjevernoj arheološkoj zoni završio na jugozapadnom rubu (oznake 11-13), a Righettijev izvještaj spominje da je tu Deperis kopao na 50 četvornih metara 4 metra u dubinu. Najprije je pronašao (oznaka 11) luk od cigle u istočnom zidu biskupske palače (sl. 50). Nakon što je uklonio zid koji je dao sagraditi Peteani u bilizini zida 1 pronašao je (oznaka 12) ostatak M58, izrađenog u obliku riblje kosti (*spinapesce*) i drugu polovicu praga, za koji je sada bilo jasno da

pripada predeufrazijanskoj sjevernoj bazilici. U području oznake 13 pronašao je puno ljudskih kostiju, a ispod njih morsku vodu.

Deperis je ovaj dio zaključio opisom načina prezentacije svojih otkrića u sjevernoj arheološkoj zoni. Mozaici koje je pronašao bili su izloženi ispod konstruirana krova pokrivenog crijepom, koji su dijelom pridržavali stupovi, a dijelom čvrsti luk. Osnovni izloženi prostor nazvao je “velikim i nepravilnim prostorom”. Na sl. 30 je crtež iz 1922. godine koji nudi najbolji uvid u ovaj “veliki i nepravilni prostor”.

*Nartex.* Deperis je ostavio manje podataka o svim iskapanjima u ovom području, nego u sjevernoj arheološkoj zoni. Righetti izvještava da je kopao na 26 četvornih metara u narteksu, što se načelno slaže s Deperisovim opisom. Kopao je u punoj dužini narteksa uz zapadnu fasadu. Iskop je produžio zapadno, ispred glavnih ulaznih varata u baziliku do atrija (sl. 38, oznake 14-16). Na području oznaka 14-16 Deperis je pronašao pragove Predeufrazijane točno ispod onih Eufrazijane pa je zaključio da je Eufrazije iskoristio dio zapadnog preimetralnog zida ranije bazilike. U tom je trenutku shvatio i da ono što je pronašao u sjevernoj arheološkoj zoni pripada ranijoj građevini. Pronašao je još jedan dio poda s ukrasom riblje kosti (M58) koji je vidio u sjevernoj arheološkoj zoni, ali su pod u narteksu uništili ukopi. Ostaci zida paralelnog sa zapadnim zidom bazilike govorili su da je narteks Predeufrazijane bio užu (dijelovi M58 ulazili su u ovaj zid, ali ne iza njega). Blijede linije Milletova crteža (sl. 39) naznačuju približno ove zidove. Ispod središnjeg luka narteksa, u području oznake 17, Deperis je pronašao stepenište koje je vodilo iz narteksa do atrija (koji se nalazio na višoj razini). Kopao je i u sredini atrija, ali nije pronašao ništa, što mu je sugeriralo da je atrij Eufrazijev. Konačno, dio M58 pronađen sjeverno od narteksa u području oznake 18 (sl. 34 i 35, “P”) otkrio je da se dijelovi M58 koje je iskopao spajaju u koridor ili ulicu koja je presjecala kompleks.

*Krstionica.* Deperisov rad u krstionici (sl. 34, oznake 19-21) bio je ciljan, a sastojao se uglavnom od sondiranja i opisivanja. Krajem 19. stoljeća krstionica nije imala popločenje, samo zemljani pod. Na neobilježenom dijelu unutar građevine pronašao je stariji pod od štuka, “malo ispod” površine. U krsnom zdencu, koji je morao biti u boljem stanju nego danas, našao je otiske mramorne obloge u štuku i komadiće mramora. Baza zdenca (oznaka 20) otkrila je sitne tessere od obojanog stakla i pozlaćene. Unutar oznake 21 kopao je dublje, do kružnih temelja krstionice. Netočno je zaključio da je krstionica Predeufrazijane bila kružna, a Eufrazijeva osmerokutna. Mramor i tessere pripisao je Eufrazijevu dobu.

*Bazilika: zapadni i sjeverni zid; sjeverni brod.* Deperis je mnogo otkrio u bazilici, što mu je omogućilo analizu odnosa između Predeufrazijane i Eufrazijane (sl. 38, oznake 22-26). Najprije se usmjerio na sjeverni brod. Pronašao je podove: M14, M17-18, M30-31, uključujući dva natpisa (sl. 37-38). Na mjestu označenom 22b otovrio je unutrašnji zapadni zid bazilike. Na tom je mjestu pronašao parapet

koji je bio sagrađen uz unutrašnji zapadni zid. Datirao ga je u Eufrazijevo vrijeme. Zabilježio je na unutrašnjem zapadnom zidu bazilike i pilastru koji dijeli sjeverni od središnjeg broda izvornu predeufrazijansku žbuku sačuvanu do razine dna Eufrazijeva poda. Prema tome je zaključio da je Eufrazije ponovno upotrijebio barem dio zapadnog predeufrazijanskog zida, dodajući potporni zid radi učvršćivanja. Pronalazak M30 dokazao je da se nova crkva, koju je pronašao u sjevernoj arheološkoj zoni, proteže prema jugu, dijelom je ispod postojeće bazilike.

Deperis je kopao i na istočnoj strani, uz rub sjeverne kolonade, od prvog do četvrtog stupa na istoku, otvarajući površinu dugu 9 i široku 2 metra. Njegov je tekst ovdje neodređen, ali najvjerojatnije je kopao u sjevernom brodu i pronašao M17 i 18 (sl. 38, oznaka 23). Istraživanje uz sjevernu kolonadu također je pokazalo da Eufrazijeva kolonada leži na temeljima predeufrazijanske kolonade. Deperis je zaključio da su predeufrazijanske spolije (stupovi i baze), i arhitektonska plastika korišteni za popunjavanje praznina između dvaju podova. Sl. 52 je iz ranije neobjavljenih nacрта iz Milletove kolekcije, a pokazuje što je Deperis vidio. U području oznake 24 Deperis je pronašao M16, a ispod i M30, te M31 (s natpisima).

Znajući da je Eufrazije iskoristio dio predeufrazijanskog zapadnog zida, Deperis je odlučio potražiti dokaze za isti postupak na sjevernom zidu. Njegovo najpresudnije otkriće u sjevernom zidu bio je pronalazak temeljne stope, kojom je Eufrazije učvrstio predeufrazijanski sjeverni zid. Njegov prikaz temeljne stope je vrlo teško razumljiv, ali je važan, jer pojašnjava odnos između Predeufrazijane i Eufrazijane. Iskapao je na dva mjesta, u unutrašnjosti na mjestu oznake 26 i izvana, na mjestu oznake 35 (sl. 38). Najviše u Deperisovu tekstu zbunjuje to što je vjerovao da je na tim mjestima vidio istu temeljnu stopu. Ali, to nije točno. Sjeverni je zid imao dvije temeljne stope, jednu na vanjskoj strani (na istočnom kraju, oznaka 35), a drugu na unutrašnjoj strani (na zapadnom kraju, oznaka 26). Ali, Deperis to nije nikada odgonetnuo. Zato jer mu je kapela sv. Maura (demontrana 1928.) blokirala pogled, pa nije mogao vizualno povezati oba kraja sjevernog zida.

Deperis je zabilježio postojanje temeljne stope na području oznake 26, uzduž unutrašnjeg dijela sjevernog zida, koji se proširivao prema istoku. Sjeverni perimetralni zid prolazi kroz M30 ali se njegova temeljna stopa samo naslanja na površinu M30. Sjeverni perimetralni zid imao je žbuku, a temeljna stopa sagrađena je uz žbuku. Deperis je zaključio da je sjeverni perimetralni zid predeufrazijanski, a da je temeljnu stopu dodao Eufrazije radi stabilnosti. Područje uz oznaku 26 jedino je preživjelo i očuvano je upravo onakovim kako ga je pronašao. Pruža solidan dokaz da temeljna stopa datira sam sjeverni zid u ranije razdoblje (sl. 54), pa stoga potvrđuje da je Eufrazije ponovno upotrijebio barem dio predeufrazijanskog sjevernog zida.

Druga temeljna stopa koju je Deperis pronašao nalazi se na istočnom kraju sjevernog perimetralnog zida. Deperis nije uočio da ona pripada vanjskoj strani sjevernog zida, nego je krivo pretpostavio da ona predstavlja istočni dio onoga što je vidio na području oznake 26. Deperis je zapisao da temeljna stopa na ovom mjestu postaje poseban zid širok 60 centimetara. Ovaj dio temeljen stope danas je nedostupan, pa ne možemo razjasniti Deperisov opis nalaza.

*Kapela sv. Maura.* kapela koju je sagradio biskup Peteani 1846-47. zauzimala je veliki dio sjeverne arheološke zone. Demontirana je 1928. godine. Na tom je mjestu Deperis našao ostatak M37 s ribom, koji je vidio već Peteani. Budući da je kopao u sjevernoj arheološkoj zoni, Deperis je prepoznao M37 kao dio većeg mozaika koji je iskopao izvan kapele. Znao je i da svi mozaici pripadaju ranijoj crkvi, čiji je tlocrt rekonstruirao.

U ovaj dio teksta Deperis umeće rijedak opis sadržaja tla koje je uklonio u sjevernoj zoni za vrijeme iskopavanja. Na istočnom dijelu sjeverne zone teren je bio pun tessera, kamenja i karboniziranih ostataka. Jednako je izgledao i zapadni dio sjeverne zone, ali je sadržavao manje izgorjenih materijala. Središnji dio uopće nije otkrio tragove paljevine, ali je narušen grobovima i ukopima. Deperis je zaključio da je struktura nasilno uništena.

*Bazilika. Istočni dio.* Ikopanja na području oznaka 28-31 poduzeta su da bi se utvrdio liturgijski razmještaj istočnog dijela Predeufrazijane. Deperis nije sasvim razumio svoje pronalaskе, a kasniji znanstvenici još su ga i krivo interpretirali. Pronašao je prezbitarij (oltarna ograda, subselij) Predeufrazijane i M12 (oznake 29-31). Deperis ih je opširno opisao, što je dragocjeno, jer je malo od onoga što je vidio sačuvano. Dijelovi prezbitarija bili su oštećeni i uklonjeni za vrijeme radova 1936. godine. Deperisova otkrića pokazuju slike 35-36 i 57-58. U oznaci 29 Deperis je iskopaо povišeni prezbitarij, koji se sastojao od tri dijela: pristup iz broda, kor i subselij. Prezbitarij je bio obojan u crveno, a prostor ispred subselija sačuvao je mozaik vitičasta ukrasa (M12). Stepence subselija bile su podijeljene na šest dijelova četvrtastim okvirima crvene boje. Naslikana imitacija alabastera obrubljivala je vanjski zid subselija. Deperis je zamislio oltarnu pregradu sa stupovima i reljefnim pločama; zapisao je da je kameni stilobat *in situ* na čelu svetišta. Pretpostavio je dvije faze prilaza platformi, ali za obje je vjerovao da su predeufrazijanske.

Današnjem su čitatelju daleko zanimljiviji njegovi jednako dugi opisi nalaza na mjestu označenom 28. U interpretaciji je nedosljedan, jer je vjerovao da je Predeufrazijana koristila istu apsidu kao i Eufrazijana. Tek je poslije njegove smrt utvrđeno da je Predeufrazijana završavala na istoku ravnim zidom. Ipak, njegovi nalazi u ovom dijelu kompleksa su značajni.

Deperisovo najvažnije otkriće u istočnom dijelu bazilike je dio koji on zove Maurovim *confessionom*. To je mala četvrtasta prostorija u središtu prostora za koji je vjerovao da je središnja apsida Predeufrazijane (sl. 36). Oznaka 28 pokazuje uski prostor zapadno od stubišta katedre Eufrazijane i stubišta glavnog oltara (sl. 38). Premda to Deperis ne spominje, ovo je precizna lokacija na kojoj je pronađen Mavrov natpis. Pomno je opisao stratigrafiju apside. Ispod mramornog popločenja koje je uklonio našao je najprije 20 centimetara debel sloj žutog pjeska, a ispod njega čvrstu 15 cm debelu žbuku. Budući da je pjeskom bila zatrpana prva stepenica katedre Eufrazijane i sintronosa, zaključio je da su upotrebljeni da bi se povisila izvorna razina apside Eufrazijane. U žbuki poda pronašao je i otiske izvornog poda. Mali fragmenti ploča bili su sačuvani. Na dubini od 1.8 metara pronašao je M13, mozaikalni pod koji se prostirao iza subselija Predeufrazijane (sl. 38-39).

Prostorijom je dominiralo udubljenje (*fossa*). Deperis je ostavio detaljne crteže (sl. 36). Dubina udubljenja nije se mogla izmjeriti, jer su u njoj bili temelji apside Eufrazijane. Na južnom zidu prostorije bio je utor koji veličinom odgovara Mavrovom natpisu. Deperis je netočno vjerovao da ova prostorija s udubljenjem (*fossa*) leži ispod oltara Predeufrazijane. Zapravo, prostorija se nalazila izvan istočnog zida Predeufrazijane. Kada su kasnije znanstvenici zaključili da je istočni zid Predeufrazijane bio ravan (položen zapadno od apside Eufrazijane), tada su zanemarili i Deperisovo otkriće ove prostorije.

Nažalost, većina Deperisovih nalaza s područja oznake 28 uništena je početkom 20. stoljeća. Ono malo što je ostalo od M13 (sl. 59) i drugih njegovih nalaza na ovom mjestu sada su dostupni kroz podna vrata točno ispred katedre. Ova vrata su jednakih dimenzija kao pačetvorina koju je iskopao Deperis. Kroz ta vrata spušta se 1.7 metara točno na površinu M13 (sl. 61-63). Odatle tunel duži od 6 metara vodi na istok, a završava u kanalu izvan istočnog zida apside Eufrazijane. Prostori ispod apside su okruženi i učvršćeni podzemnom konstrukcijom od cigle, koja potječe iz različitih razdoblja; na dvama su zidovima olovkom su upisane 1894. i 1939. godina. Podzemne su strukture vjerojatno izgrađene iz nekoliko razloga. Teren na kojem je izgrađena apsida je nestabilan i trebalo ga je učvrstiti, kako kažu dokumenti iz 1898. godine. Osim toga, ovaj je dio kompleksa mijenjan zbog toga što je na određenim mjestima trebalo hitno izgraditi ventilacijski sustav negdje na razmeđu stoljeća (MZK izvještaj iz 1915.).

Kasnije su znanstvenici brzo odbacili Deperisovu tezu da je pronašao *confessio* i to uglavnom stoga što je otkriveno da Predeufrazijana nije imala apsidu. Zapravo, oblik kojega je Deperis opisao kao *confessio* nalazio se s vanjske strane Predeufrazijane. Taj je prostor nakon toga nestao iz literature. Autorice raspravljaju o tome da su Deperisovi fizički nalazi značajni i moraju se uzeti u obzir, unatoč tome što mu je interpretacija nedosljedna. Prostorija koju je pronašao može biti ključna za utvrđivanje položaja apside Eufrazijane.

Preživjelo je dovoljno tragova koji upućuju na to da je postojala kvadratna prostorija koja je bila prislonjena na središnji dio vanjskog istočnog zida Predeufrazijane. Pod od cigle okruživao je rupu, a na južnom zidu je možda stajao Maurov natpis. Mala sonda napravljena 1994. godine otkrila je ostatke zida smjera istok-zapad, koji je možda pripadao ovoj prostoriji (sl. 51).

Graditelji Eufrazijane smjestili su istočni kraj apside na to mjesto, te su temelji apside ispunili *fossu* koju je pronašao Deperis. Ovaj je potez učinjen možda iz praktičnih (stabilnost temelja) ili simboličnih razloga (mramorna Eufrazijeva katedra postavljena iznad prostorije koja je povezana s prvim biskupom Mavrom). Ne znamo je li prostorija bila relikvijar povezan s Maurom, ali je njezin smještaj sasvim sigurno promišljen.

*Bazilika: Južni zid i brod.* Deperis je kopao na lokacijama označenim brojevima 32-34 radi testiranja hipoteze da je Eufrazije ponovo upotrijebio južni zid Predeufrazijane. Njegov najznačajniji nalaz na ovom mjestu je stopa zida koja se pružala s unutrašnje strane južnog perimetralnog zida. Ali iskopavanja na 32-34 su bila kratka a Deperisov doprinos prilično nejasan. Područje je potpuno zatvoreno betonom 1930-ih, što je onemogućilo daljnju analizu. Južni dio bazilike, pogotovo vajski dio koji je skriven kasnije dograđenom kapelom, najslabije je istražen dio bazilike. Površna iskopavanja na području između dvaju kapelica obavljena su za talijanske vlasti, a kasnije je kopao i Šonje, ali niti o jednom iskapanju nema objavljene odgovarajuće dokumentacije.

*Nadsvodena dvorana i cella trichora.* Iskopavanja na području obilježenom brojevima 35-39 (sl. 37-38) ponudila su ključnu informaciju o području između Predeufrazijanskih bazilika (M23, zid III i prag). U celli trichori pronađen je dokaz o ranijem podu, zajedno s ostacima drvenog kovčega s kostima.

Ovdje završava Deperisov komentar njegova iskopavanja, ali austrijska dokumentacija o restauriranju pokazuje da je nastavio istraživati. Nalazi su mu bili dramatični, ali nisu privukli primjerenu pažnju, jer su ostali u sjeni spektakularnog nalaza mozaika Krista s dvanaest apostola iznad zida apside u svibnju 1890. Autorice nagađaju da je Deperisovo sudjelovanje u pronalaženju mozaika i njegovu restauriranju razlogom da nikada nije publicirao nalaze dvogodišnjeg istraživanja.

### ***Iskopanja Gabriela Milleta (1901.)***

Millet je posjetio Poreč 1897. i ponovno 1901. godine kada je poduzeo iskopavanja. Istraživanje su pomogli Pogatschnig i istarske vlasti. U svoj poznati pregled kršćanskih i bizanstkih spomenika uključio je i fotografije katedralnog sklopa, ali nikada sam nije publicirao rezultate iskopavanja. Naši izvori o njegovu projektu su: 1. kratki Pogatschnigov članak objavljen prije dovršetka iskopavanja; 2. 10

godina kasnije objavljen Pogatschnigov članak u kojem je dat opis dijela iskapanja u kontekstu studije o ranoj povijesti Poreča; 3. neobjavljena dokumentacija iz Milletova arhiva na Sorbonni i 4. kratke napomene u austrijskim dokumentima. Ova iskapnja, premda ni izbliza tako obuhvatna kao Deperisova, bila su važna, ali manjkavo dokumentirana.

*Bazilika.* Millet je slijedio Deperisov put, proširujući mnoge dijelove ranijih iskapanja, a iskapanje je bilo usmjereno posebno na pronalaženje mozaika i natpisa na mozaicima. Najlakše je pratiti Milletov posao putem sl. 32, nedovršena crteža nastalog na početku iskapanja. Na to crtežu naznačio je oblike i podove koje je pronašao Deperis.

I Millet je, kao Deperis prije njega, započeo od vanjskog dijela bazilike, gdje je otkrio ostatak apside Predeufrazijane i M20 (sl. 40). Nalazi s istočnog dijela bazilike doveli su do nove rekonstrukcije istočnog dijela Predeufrazijane. Pogatschnig je najprije mislio da je subselij kojega je pronašao Deperis zapravo vanjski apsid (sl. 67). Ali uskoro su shvatili da je Predeufrazijana završavala ravnim istočnim zidom, te da se subselij nalazio u unutrašnjosti.

Millet i Pogatschnig sumnjali su da je Deperisovo otkriće na području oznake 28 stvarno Maurov *confessio*. Njihove sonde u ovom području trebale su objasniti Deperisov nalaz. Istražujući ovu prostoriju Millet nije došao ni do kakvog zaključka, pa je Pogatschnig taj dio izostavio iz teksta. Ali, pregled materijala ostalih iza Milleta potvrđuje što je Deperis pisao o toj prosotriji.

Sl. 32 i 60 prikazuju neobjavljene crteže ove prosotrije. Budući da crtež sa sl. 32 uključuje informacije koje ne postoje na Deperisovu crtežu, kao što je uzorak M13, može se zaključiti da je Millet crtao ono što je vidio, a nije se oslanjao samo na Deperisove podatke.

U unutrašnjosti bazilike, u sjevernom brodu Millet je pronašao još podanih mozaika, te je očistio čitavu površinu mozaika, koji su prije bili samo dijelom iskopani. Utvrdio je veličinu svake površine mozaika u sjevernom brodu, navodeći točno gdje jedan završava, a drugi počinje. Novi dijelovi mozaikalnog poda koje je Millet pronašao (uključujući i natpise) su M19 i M27-29 (sl. 6). Novonađeni natpis na M28 bio je okrenut prema jugu, pa je Pogatschnig postavio ulaz u južni prostor prve bazilike na jug, u zid I (sjeverna kolonada, sl. 6). Pronađeni su ostaci i drugih podova. Pogatschnig je izvijestio o ostacima mramorne *cancellate* između M31 i M32. Nakon ovog iskapanja moglo se hodati čitavom dužinom broda po podu iz vremena Predeufrazijane. Posljednje otkriće bio je mramorni umivaonik uglavljen u unutrašnjost sjevernog broda koji je nekada izvana dobivao vodu kroz keramičku cijev (položaj cisterne).

Millet je kratko istraživao u južnom brodu. Otkrio je dijelove M3 i M4 (sl. 7). Na obje ploče su vidljive nepravilnosti u crtežu, koje upućuju na porpavke u daljoj prošlosti. U srednjem brodu bazilike

otvorio je još poda kojega je počeo otkrivati Deperis, koji je pokazao nove natpise (M7, M9, M10). Iz crteža u Milleovoj kolekciji znamo da istraživao ostatke mozaika Eufrazijeve bazilike iz 6. stoljeća, koji su kasnije uklonjeni.

Iskapanja na drugim područjima otkrila su više podataka o ranijim fazama građevine. U celli trichori pronašao je M44. U nadsvođenoj dvorani pronašao je sjeverni dio zida IV.

*Krstionica i narteks.* Podaci o Milletovim istraživanjima krstionice, narteksa i biskupske palače dolaze isključivo iz neobjavljenih materijala Milletova arhiva. Između ostalog, proizlazi da je Millet, a ne Frey kako se vjerovalo, prvi pronašao tragove zida ambulatorija, koji je okruživao krstionicu (sl. 65). Millet je na svojim crtežima krstionicu obilježio kao dio Predeufrazijane, a ne Eufrazijane, i u tom se detalju razilazi s Deperisom. Ponovno je otvorio mjesta na kojima je Deperis kopao u narteksu, potvrdio te nalaze, uključujući i zid koji je išao pravcem sjever-jug, dijeleći narteks u dva dijela, te tri stepenice kojima se iz narteksa ulazilo u atrij (sl. 32).

*Biskupska palača.* Crteži otkrivaju da je Millet kopao i na nekoliko mjesta u biskupskoj palači (sl. 66), ali crteži su blijedi i slabo označeni. U glavnoj dvorani, na dubini od 60 cm Millet je pronašao sloj žbuke. Ispod njega je bio 30-40 cm debeli sloj kamena. Pronašao je i odvodni kanal, dva paralelna pravca koji su se pružali u smjeru sjever-jug između stupova (sl. 66, lijevo dolje).

## **6. Službena istraživanja iz austrijskog doba (1913-15.)**

Austrijski službenici vodili su dvije kampanje iskapanja. Prvu je započeo Dagobert Frey, a završio Joseph Wiesinger (1913); Anton Gnirs (1915) krenuo je s drugom kampanjom. Obojca su kopali u sjevernoj arheološkoj zoni, do područja Deperisovih nalaza na sjeveru. Frey i Wiesinger su kopali i u biskupskoj palači i kraj krstionice.

*Iskapanja Dagoberta Freya i Josepha Wiesingera (1913.).* Frey je zapravo došao u Poreč istraživati ranokršćanske ostatke pronađene u biskupskoj palači (1907/13.). Kao povijesničaru arhitekture cilj mu je bio analizirati građevinu ali je, iz potpuno nepoznatih razloga., kopao i u palači, krstionici i sjevernoj arheološkoj zoni. Tri izvora o njegovim istraživanjima različite su kvalitete.

1. Freyev članak iz 1914. nejasno govori o iskapanjima i donosi kontradiktorne informacije. Razlog je vjerojatno činjenica da se Frey vratio u Beč nedugo nakon što su iskapanja započeta, a nadzor je ostavio kanoniku Wiesingeru. Vjerojatno je članak napisao a da nije stvarno vidio veći dio iskapanja.
2. U austrijskim dokumentima nalaze se živahne priče o uvjetima iskapanja, ali daju malo podataka o nalazima. Međutim, iz njih sazajemo više o Wiesingerovoj ulozi u iskapanjima, te da je biskupska palača bila nadomak rušenju, te da je težina iskopane šute uzrokovala rušenje dijela gradskih zidina.

3. Kasniji Gnirsov članak imao je namjeru razjasniti zbrku i pomoći nastavak istraživanja, pa zapravo predstavlja rekonstrukciju istraživanja iz 1913. godine.

#### *Biskupska palača*

Dvije baze stupova i prag pronađeni na području oznake J (sl. 69, 71, 73) upućivala su na postojanje kolonade pred južnom fasadom. Pronađene su i tri stepenice koje su vodile iz sjeverozapadnog ugla J u prostor označen s K (sl. 70, 74). Na sjevernoj fasadi Frey i Wiesinger su pronašli izvrsno otkriće dvaju bočnih apsida (sl. 68-70). Veći dio ovih oblika otkrven je u novom istraživanju, koje prati restauriranje biskupske palače, a vodi ga Ivan Matejčić.

#### *Krstionica*

Frey je u krstionici ponovno otkrio ambulatorij koji je ranije pronašao Millet (sl. 72, 75), mramornu bazu stupa ugrađenu u zid ambulatorija (sl. 71) i tragove pločnika unutar ambulatorija.

#### *Sjeverna arheološka zona*

Iskapanje u sjevernoj arheološkoj zoni jako je slabo dokumentirano; da bi se rekonstruirala iskapanja moraju se koristiti Gnirsovi crteži (sl. 76). Na sl. 76 Gnirsov rov je označen točkanom crtom. Vrlo je vjerojatno da su dvije etape iskapanja imale iste parametre, ali je Gnirs kopao temeljitije od Freya i Wiesingera. Neobjavljeni Wiesingerov crtež (sl. 77) sačuvan u austrijskim dokumentima, otkriva rov gotovo istog oblika. Autorice su Wiesingerov crtež (sl. 77) popratile komentarima i obilježile Gnirsovim oznakama (sl. 76). Crteže na slikama 76-77 najlakše je usporediti ako se pronađe odvodni kanal na svakoj od njih (sl. 76 "C"; sl. 77, "kanal"). Mali Gnirsov crtež (sl. 25) pomaže u predočavanju zone, pa je i on obilježen.

Nalazi uključuju zid VII, te obližnji M38b (sl. 6) i M38a (sl. 78-79), dva odvodna kanala, srednjovjekovni reljef i grob. Pronašli su i zid koji se pruža u smjeru sjever-jug, vjerojatno zid 5 i lako moguće dio zida 11. Freyeva interpretacija iskapanja bila je trobrodna zgrada (sl. 72).

Zemlja iskopana u sjevernoj arheološkoj zoni nagomilana je visoko uz gradski zid te je njegovih 13 metara, zajedno s gradskim vratima popustilo za jedne oluje. Zbog toga su napustili daljnje istraživanje.

*Iskapanja Antona Gnirsa (1913-15.)* Gnirs je radio u Istri kao konzervator i nadao se razriješiti probleme na Frayevu tragu. Proširio je područje na kojem su kopali Fray i Wiesinger, protežući ga malo dalje na istok i jug. Samo Gnirsov članak i izvještaj iz 1915. godine u *MZK* dokumentiraju njegovo istraživanje i nalaze izvan Eufrazijeve bazilike. Slike 25, 76 i 81 ilustriraju njegovo iskapanje i rekonstrukciju. Pronašao je nastavak zidova VI, VII, 5, 11, podnu plohu M38a-b, nove detalje

zidova, podova i arhitektonsku plastiku povezanu s predeufrazijanom. Zid VII i zid 5 tvorili su pravi kut koji je bio indicacija za postojanje treće dvorane prve bazilike. Južno lice zida VII bilo je unutrašnje lice, jer je pronašao žbuku visoke kvalitete i tragove pigmenta, dok je sjeverno lice, bez žbuke, bilo vanjsko. Gnirs je zaključio da su M38a i M38b dijelovi istog ploda. pronašao je odvodne kanale i grob, kao i Fray, odredio im lokaciju i oblik.

Nova Gnirsova otkrića bili su zidovi 11 i VI. Zid 11 bio je poprečni, dijelio je sjevernu dvoranu (sl.76) uz njen istočni rub, ali nije bio povezan niti sa zidom V ni VII. Pronašao je oko 7 metara zida VI, koji se malo koso pružao prema zidovima VII i V. Gnirs je zid VI prepoznao kao predeufrazijanski. On je prvi prepoznao da je neka druga zgrada iz kompleksa Predeufrazijane zauzimala sjevernu arheološku zonu. Razidao je dio zida VI da bi pronašao tri baze stupa, koje su korištene kao spolije (sl. 76). Do danas su sačuvane na istom mjestu četiri baze stupova (sl. 8, 79), ali nismo sasvim sigurni da su to isti koje je pronašao Gnirs. Slični primjerci skulpture sačuvani su i u drugim dijelovima kompleksa.

Gnirs je vjerojatno proveo i malo poznato istraživanje izvan apside Eufrazijane (sl. 83). Pronađeni su ostaci nekoliko prostorija i sistem hipokausta. Izvještaj *MZK*-u otkriva da su neki od ovih nalaza kao i oni na mjestu gdje je Deperis pronašao prostoriju u oznaci 28 uništeni prilikom gradnje sustava prozračivanja mozaikalnog poda koji leži ispod bazilike.

Gnirs je ponudio moguću rekonstrukciju ranih crkava u zoni (sl.81), ali značajniji je njegov doprinos u rasvjetljavanju ove nove i važne zone iskopavanja.

**7. Konzervacija i iskopanje u razdoblju Italije (1918-45.)** Obuhvatna iskopanja u svakoj fazi ovoga razdoblja provedena su u službi konzerviranja (uglavnom mozaikalnih podova) i samo su posredno dokumentirana. U ovom odjeljku autorice nastoje rekonstruirati kakva su iskopanja poduzeta, ali to uglavnom čine u kontekstu poznatih konzervacijskih zahvata iz toga razdoblja. Materijal o konzervaciji uključen je djelomično vrlo detaljno, jer su autorice smatrale da bi ga dobro bilo imati na jednom mjestu, a jedan od njihovih ciljeva je iznijeti korisne podatke.

Izvor informacija je nekoliko članaka o konzervaciji, arhivi *SFVG* i *ZZZSK* te popis koji je sačinio službenik jugoslavenske vlade nakon Drugog svjetskog rata (*Tršćanska lista*). Tekst slijedi kronologiju temeljenu na pojedinačnim voditeljima konzervatorskih poduhvata.

*1918-22. (Guido Cirilli)* O ovom razdoblju kada su konzervatori bili usmjereni na zaštitu M14-19 i M28-32 govori samo kratka publikacija. Značajno je iskopanje provedeno ispod sjevernog broda (sl. 30, 85, 86 su iz ovog razdoblja) i uključuju nalaz apside za koju se mislilo da pripada prvoj bazilici (sl. 6, 87). U izvještaju pogrešno stoji da je zid širok 28 cm. Danas je zid vidljiv ispod sjevernog broda (sl.

87) i njegova je stvarna širina 66 cm. Do sada nije razjašnjen kronološki kontekst ove apside. Najprije je protumačena kao apside južne dvorane prve bazilike (Forlati). Molajoli i Šonje povezali su je s ranijom rimskom građevinom.

U ovom je razdoblju započet jedan od najznačajnijih projekata čitavog talijanskog razdoblja, podizanje i ponovno postavljanje mozaikalnog poda (M35-37) sjeverne zone, a završio ga je Forlati.

*1922-34 (Ferdinando Forlati)* Ovo razdoblje dokumentira serija članaka (Lanzoni, Tamaro, Degrassi, Forlati) i niz arhivskih materijala (fotografije, crteži, *Tršćanska lista*). Nekoliko konzervatorskih projekata iziskivalo je daljnja iskapanja o kojima malo znamo.

Podizanje i ponovno postavljanje mozaika sjeverne arheološke zone (M35-36 i dio M37) započeo je Cirilli ali je ostalo nedovršeno. Slika 88 iz 1927. godine, fotografirana u vrijeme polaganja novog temelja za mozaikalni pod, ilustrira jednu fazu procesa. Fotografija dočarava i do kojih je razmjera izmijenjen prostor sjeverne zone. Mozaicima su prijetile poplave, a ovaj je projekt trebao značiti njihovo očuvanje. Ali, odvajanje mozaikalnog poda od zidova koji ih okružuju, poravnavanje terena i ponovno postavljanje poda bitno su umanjili vrijednost zone u smislu primarnog arheološkog dokaza. Na kraju ponovnog postavljanja poda i restauracijskog projekta sagrađena je struktura koja je štitila i prezentirala mozaikalni pod.

Vrlo je značajan Forlatijev nalaz kovanica iz 4. stoljeća koji su povezani s podovima prve bazilike. Kovanice Valensa (364-75?) su od tada poveznica u kronologiji zgrade u sjevernoj zoni, nudeći *terminus post quem* treće četvrtine 4. stoljeća za prvu baziliku. Ipak, bljedunjavo izvješće o nalazu ostavlja sumnje. Autorice citiraju malo poznati Degrassijev izvještaj, koji kaže da su novčići pronađeni ispod kockica mozaika, što uklanja strah o točnoj dataciji.

Arhitektura bazilike dobila je više pažnje u kasnim 20-im i ranim 30-im godinama. Uklonjeni su zidovi oko cisterne. S glavnih zidova bazilike uklonjena je žbuka otkrivajući izvorne ranokršćanske prozore i strop iz 15. stoljeća u južnom brodu. Uklonjena je kapela Sv. Maura koju je 1846-47. dao sagraditi Pateani (sl. 28) a ponovno su otvoreni izvorni prozori bazilike (sl.86). Dva je projekta započeo Forlati, a završena su kasnije: iskapanje u sakristiji I i restauriranje *celle trichore*.

U sakristiji I Forlati je pronašao tri male apside sagrađene uzduž istočnog zida južne bazilike Predeufrazijane (sl. 99-101). U razdoblju od 1935-37. godine radilo se na restauriranju izvornog oblika *celle trichore* (sl. 96-97). Uklonjena je srednjovjekovna kula, a svod rekonstruiran. Iz vestibula je ukolonojeno stubište koje je bilo sagrađeno unutar sjeverne apside, pa je tako oslobođena četvrtastog zidnog plašta. Kasnije ugrađeni prozori zamijenjeni su izvornim uskim duguljastim.

1935-45 (*Giovanni Brusin i Bruno Molajoli*) U ovom razdoblju pažnja je poklanjana svim dijelovima kompleksa, a u njoj je dovršeno obuhvatno restauriranje arhitekture. Glavni izvori informacija su Molajolov članak, njegova ključna knjiga (*La basilica eufraziana di Parenzo*), kratka izvješća Mirabelle Robertija i Van Burena, te arhivski dokumenti.

Godine 1935. Brusin se spominje u vezi s radovima u bazilici, krstionici i *celli trichori*. Iz lađe je uklonjen pod (uz daljnja iskapanja), a strop je renoviran. U restauriranju krstionice uklonjeni su četvrtasti prozori postavljeni 1881. godine za austrijske vlasti. Povišeni su zidovi krstionice i dodani su im prozori s polukružnim lukom (sl. 98) i ponovno je otvoren prolaz prema zvoniku. Brusin je završio i restauriranje *celle trichore*.

Molajoli dolazi u prvi plan projekta u katedrali iza 1936. godine.

Daljnji radovi u bazilici uključivali su ekstenzivna iskapanja u sakristiji I i restauriranje bočnih apsida. Manje ospežna iskapanja provedena su u sjevernoj zoni. Molajolijev članak je osnovni izvor informacija o iskapanjima u sakristiji I (sl. 99-101), premda ih spominje indirektno, u kontekstu rasprave o kronologiji gradnje. Sl. 95 prikazuje plan koji ilustrira njegovu raspravu. U iskapanju je pronađen subselij sjeverne bazilike Predeufrazijane s mozaikalnim poljima koji su ga okruživali (M24-26). Zidovi sakristije bili su podignuti na zidovima te bazilike. U desnu od tri apside bio je umetnut sarkofag, a iznad njega se uzdizao zakrivljeni zid, možda dio arkosolija. Ovi i drugi nalazi iz toga razdoblja mogu se vidjeti ispod drvenih podova (sl. 100-101).

Daljnja iskapanja i konzervacija odvijala se u bazilici u dijelu predeufrazijanskog prostora ispred oltara, a zamijenjen je i pod u bazilici. Molajoli je završio restauriranje bočnih apsida. Uklonjeni su barokni oltari i imitacija opusa sectile koji je uokvirivao zidove apside (sl. 103). Restauriran je M47 (sl. 102), jedini značajan dio eufrazijanskog mozaikalnog poda ostavljen in situ. Molajoli je malo rekao o iskapanjima u sjevernoj zoni, ali je spomenuo zidove koji određuju dataciju prve bazilike (sl. 95, "y", "F" i "F1").

Drugi svjetski rat zaustavio je konzervatorske radove i iskapanja. Između 1939. i 1945. godine dok je Istra ponovno bila u tranziciji prema još jednom novom suverenitetu, malo je učinjeno u kompleksu. Mirabella Roberti je 1944. godine nadzirao provođenje mjera zaštite u apsidi bazilike (sl. 1). Grad Poreč imao je neposredne štete od savezničkog bombardiranja 1944. godine, ali je katedrala pošteđena.

S gledišta arheologije, u talijanskom razdoblju ističu se dva osnovna aspekta. Ponovno postavljanje poda u sjevernoj zoni bila je kupovina vremena za mozaikalni pod, ali mu je oduzeta vrijednost

osnovnog arheološkog dokaza. Nalaz Valensovih kovanica ispod mozaika prve bazilike bio je prvi solidan dokaz datacije jedne strukture u sjevernoj zoni.

### ***III. Zaključak***

Premda su se iskapanja o kojima se raspravlja u ovoj knjizi razlikovala po dužini trajanja, metodama i namjerama, imala su neke zajedničke crte. Prvo, sva su provedena u restriktivnim okolnostima (novčanim, političkim, geološkim). Često su iskapanja bila amaterska, prethodila su postizanju nekog drugog cilja, ili su bili suproizvod restauriranja. Drugo, niti jedno iskapanje nije dobro dokumentirano. U mnogim je slučajevima dokumentacija izgubljena u političkim previranjima i konfliktima.

Osim ovih opće poznatih stvari, autorice su identificirale obrazac po kojem su iskapanja procijenjivana i interpretirana u njihovo doba. Zaključak ove knjige većim je dijelom propitivanje ovog interpretativnog krajolika, kritični pregled stručne literature o ranokršćanskoj arhitekturi u zoni katedrale. Obzirom na to iskapanja se kronološki dijele u tri grupe koje ne definiraju tadašnje vlasti, već jezici istraživanja i izvještavanja. Rasprave o teorijama proizašlima iz ovih iskapanja usredotočene su na kronologije gradnje i njihov odnos prema Maurovu natpisu. Rasprave uključuju teze Kandlera, Deperisa, Amorosa, Marucchija, Milleta i Pogatschniga.

Prvu fazu možemo povezati s literaturom na talijanskom jeziku (Pateani kroz Pogatschniga). Vlast je bila austrijska, a Millet je bio Francuz, ali istraživanja su bila usredotočena na iste dijelove zone, a korišten je isti način analize. Deperisovo iskapanje (i u manjoj mjeri Pateanijevo) odredilo je polje interesa za iskapanje, a slijedili su Milleta. Regionalni identitet i interesi bili su značajan faktor prilikom određivanja smjera stručne rasprave, što je dalo prioritet Maurovu natpisu i njegovom značaju kao arheološkog dokaza.

Iz Deperisova iskapanja (Deperis, Amoroso) izašla je slika o dvije faze crkvenih zgrada prije kompleksa Eufrazijane: *primitiva chiesa* iz 2. ili ranog 3. stoljeća, pravokutna dvorana s pridodanim oratorijem ; i *basilica romana* (Predeufrazijanski kompleks sastavljen od bazilike, krstionice, episkopija i pomoćnih prostora) iz 4. ili 5. stoljeća. Mnogi detalji Deperisove rekonstrukcije bili su netočni, ali osnovni obris je, začudo, bio dobar. Marucchi je stavio na kušnju Deperisov i Amorosov slijed, uočavajući u najranijoj fazi 3 odvojena razdoblja (*casa romana*, *ecclesia domestica*, *prima basilica*), a to je rezultat njegove analize ploče s prikazom ribe u M37. Uočio je da je riba bila umetnuta nakon što je pod dovršen. Oštroumno je to zapazio, ali ovisnos o Maurovu natpisu dovela je do neopravdane inflacije nepouzdanih fizičkih dokaza. Marucchi je povezao *casa romana* s Maurom, poistovjećujući je s mjestom njegova svećeništva (*ecclesia domestica*) i mučeništvom. Pogatschnig

koji je radio s Milletom, nastavio je pričanje mita koji je započeo Marucchi. Pogatschnig je jasnije definirao rekonstrukciju predeufrazijanske faze. Prihvatio je Marucchijev slijed 4 faze, ali je izmijenio granice pojedinih faza. Točno je identificirao apsidu (**Would you accept matejčić's suggestion to say "oblik začelja" meaning "the shape of the back of the building" rather than "the apse"?**)

Predeufrazijane, a oktogonalnu krstionicu i atrij označio kao predeufrazijanske, ali je netočno umanjio značaj prostorije koju je Deperis pronašao ispod katedre. Do kraja ovog razdoblja opće je prihvaćen slijed gradnje koji počinje Maurovom Rimskom kućom, adaptiranom u *domus ecclesie*, a čiji su dijelovi sačuvani u prvoj bazilici, koja je kasnije zamijenjena Predeufrazijanom i konačno Eufrazijanom.

Druga faza, također za austrijske vladavine, određena je poslom koji su obavili Frey/Wiesinger i Gnirs, a literatura je na njemačkom. Oni su se usredotočili na dio zone u kojoj se nije do tada iskapalo (sjeverna i izvan sjeverne arheološke zone), a svoje interpretacije nisu nastavljali na ideje prethodnika. U tekstovima nisu spominjali ranije publikacije na talijanskom jeziku. Ove znanstvenike nije zanimala osnovna preokupacija talijanske literature: povezivanje Maurova natpisa s fazama gradnje. Frey je prvi dodao treću dvoranu prvoj bazilici. Gnirs je vjerovao da je zamisao o *domusu ecclesiae* samo mit i sugerirao da Eufrazijani prethode samo dvije faze. U interpretiranju kompleksa osnovni je doprinos Frey i Gnirsa bilo pripisivanje treće dvorane prvoj bazilici.

Vrijeme Freya i Gnirsa označava kraj privatnih projekata kakav je bio Deperisov. U osvit 20. stoljeća profesionalni arheolozi i konzervatori počeli su zamjenjivati antikvare, klerike i znalce koji su se u 19. stoljeću zanimali za katedralu. U drugoj i trećoj fazi iskapanja su bila tješnje vezana uz službene državne projekte.

U trećoj fazi, pod talijanskom vlašću, istraživači i konzervatori vratili su se onom dijelu zone skapanom u prvoj fazi, a njihovi znanstveni interesi vratili su ih pitanjima proizašlima iz prve faze. Literatura iz treće faze uglavnom je na talijanskom jeziku. Ne spominju se Freyeve i Gnirsove rasprave i zamisli, a nestala je ideja o trećoj prostoriji prve bazilike. U ovom dijelu spominju se stavovi Lanzonija, Tamara, Forlatija i Molajolija. Pitanja o kojima su raspravljali okretala su se oko postojanja *domusa ecclesiae*, broja faza građevine, te o opsegu i dataciji svake faze. Lanzoniju je nalaz novčića potvrdio kasno 4. st. kao *terminus post quem* prve bazilike, što je postalo čvrstom točkom za određivanje cjelokupne kronologije. Forlati je odbio tezu o Rimskoj kući i *domusu ecclesiae*, a umjesto toga ponudio je zamisao o jednoj crkvi sagrađenoj nakon Konstantina. Molajoli je aktualizirao ideju o predkonstantinskoj crkvi, ali je najveći dio pažnje posvetio predeufrazijanskom kompleksu, u kojemu je prvi ukazao na drugu baziliku i prostorije između dvaju bazilika. Molajolijeva monografija postala je glavni izvor za Eufrazijanu i donijela je ideje talijanske znanstvene tradicije među jugoslavenske i druge znanstvenike nakon Drugog svjetskog rata.

Terry i Eaves zaključuju knjigu opaskom da iz njihova pregleda jednog stoljeća arheoloških istraživanja izranjaju ozbiljne sumnje u kronologije gradnje koje su razvijene u tom razdoblju. Ove su ideje preživjele u literaturi mahom kroz radove Šonje i drugih znanstvenika aktivnih nakon Drugog svjetskog rata. Pažljiva prosudba otkriva da su se znanstvenici u svim razdobljima oslanjali na vrlo slabe arheološke dokaze. Osim toga, dokumentacija o prvom stoljeću arheoloških istraživanja je fragmentarna. Autorice se nadaju da će onima koji će pokušati procijeniti dokaze o ovoj zoni njihova knjiga biti koristan vodič.

Budući da možda nikada neće biti moguće otkriti jasnu kronologiju najranije kršćanske arhitekture *Parentiuma*, autorice su slijedile oblike njegova arheološkog identiteta, doprinoseći tako razumijevanju Eufrazijane kakva danas postoji.

### ***Dodatak: Dokumentacija***

U Dodatku se govori o otkrivanju neobjavljene dokumentacije o katedrali u Poreču između 1980-2000. Daje presjek kroz dokumentaciju na razumljiv način, ilustrira složenost i nepotpunost zapisa. Autorice su materijale pronašle u arhivima i kolekcijama u Hrvatskoj, Srbiji, Italiji, Austriji i Francuskoj. Najveće su kolekcije iz austrijskog razdoblja (većina dokumenata iz *Allgemeines Verwaltungsarchiv* Državnog arhiva u Beču, i neke iz *Archivio di stato* u Trstu); materijali uz vremena talijanske vlasti u *SFVG* u Trstu; materijali iz talijanskog i jugoslavenskog razdoblja u *ZZZSK* u Rijeci.